طرح‌های ملی بررسی مصرف مواد غذایی

فرصتی بزرگ برای مردم، مسئولان و متخصصان

مرتضی عبداللهی، آناهیتا هوشیارراد

آیا در حال حاضر انجام طرح بررسی ملی مصرف مواد غذایی و تعیین وضعیت تغذیه‌ای مردم ضروری است؟

غذا یکی از نیازهای بدیهی و اولیه‌ی انسان‌ها برای بقا و حفظ سلامت است در عین حال کالایی اقتصادی است که تحت تأثیر عوامل و نیروهای بازار قرار دارد. تأمین غذای کافی برای عرضه در جامعه از وظایف مشخص وزارت‌های جهاد کشاورزی، بازرگانی، صنایع، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و در مجموع دولت است. این سازمان‌ها برای طراحی، پیاده‌سازی و ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های حیطه‌ی وظایف خود (تولید و عرضه‌ی غذای سالم و کافی، صادرات و واردات مواد غذایی) به داده‌های مختلفی نیاز دارند که مهم‌ترین آن‌ها از لحاظ نتیجه و برآیند اقدامات آنان، وضعیت تغذیه‌ای مردم و چگونگی مصرف مواد غذایی است. نکته‌ی ظریفی که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که نبود داده‌های مناسب تغذیه‌ای باعث می‌شود برنامه‌ریزی‌ها بر اساس اطلاعات پراکنده و ناقص و احیانا حدس و گمان، انجام گیرد و از سوی دیگر نیز نقش و اهمیت تغذیه هنگام سیاست‌گذاری‌های سلامت، کم‌رنگ و کم‌اثر شود. این موضوع خود به خود چرخه‌ی معیوبی ایجاد می‌کند که به دلیل نبودن داده‌ها به عوامل تغذیه‌ای توجهی نمی‌شود و جلوه کمرنگ موضوعات تغذیه‌ای در سیاست‌ها، سبب عدم رغبت مسئولان برای سرمایه‌گذاری در این بخش می‌شود.

با توجه به نیاز طرح ملی بررسی مصرف مواد غذایی به منابع فراوان مالی، نیروی انسانی، تجهیزات، حمل و نقل و ارتباطات آیا انجام چنین کاری اولویت جامعه‌ی ما محسوب می‌شود؟ پاسخ دادن به این پرسش، نیازمند مروری دوباره بر اهمیت تغذیه و ارتباط آن با سلامت انسان است. از جمله می‌توان به نقش و تأثیر الگوی غذایی بر حفظ و ارتقای سلامت، رشد و تکامل، توان و کارایی روانی و اجتماعی و پیشگیری از عوارضی مانند کم‌خونی و اختلالات کمبود ید اشاره کرد. در حال حاضر، بسیاری از بیماری‌های با نرخ بالای ابتلا و مرگ و میر مانند سرطان‌ها، بیماری‌های قلبی عروقی، دیابت و پوکی استخوان که در جامعه‌ی ما شیوع و بروز نسبتاً بالایی دارند، ارتباط ثابت شده‌ای با عوامل تغذیه‌ای دارند. البته همراه با عوامل تغذیه‌ای، فعالیت فیزیکی، مصرف دخانیات، و وضعیت وزن بدن نیز از عوامل مهم تأثیرگذار هستند. این اختلالات و بیماری‌ها علاوه بر ایجاد درد و رنج در فرد مبتلا و خانواده‌ی وی، هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی هنگفتی را به فرد و جامعه تحمیل می‌کنند. بیماری‌های مزمن، معمولا افراد میان‌سال را درگیر می‌کنند که در اوج بازدهی و خدمت به کشور و جامعه قرار دارند.

داده‌های طرح ملی بررسی مصرف مواد غذایی کاربردهای مختلفی دارد: 1. شناسایی الگوی کیفی و کمی مواد غذایی، 2. تعیین میزان مواد مغذی دریافتی و کفایت تغذیه‌ای رژیم غذایی، 3. کمک به تعیین وضعیت ناامنی غذا و تغذیه‌ای در جامعه، 4. شناخت عوامل خطر رژیمی بیماری‌های غیر واگیر، 5. شناسایی و تعیین میزان دریافت مواد آسیب‌رسان موجود در مواد غذایی (آلاینده‌های معدنی و آلی مختلف) مانند باقی‌مانده‌ی سموم، هورمون‌ها، داروها، فلزات سنگین و سموم قارچی (مانند آفلاتوکسین‌ها)، 6. به روزآمد کردن راهنماهای غذایی و سبدهای غذایی مطلوب، 7. البته، اگر بتوان طرح‌های ملی را به صورت دوره‌ای یا در مقاطع زمانی مختلف انجام داد، شناسایی روند تغییرات در الگوی مصرف مواد غذایی نیز میسر خواهد بود که می‌تواند به پایش و اصلاح سیاست‌ها و برنامه‌ها کمک کند.

در کشورهای مختلف طرح‌های ملی بررسی مصرف به صورت دوره‌ای انجام می‌شود. مثلا در انگلستان اولین بررسی ملی مصرف در دهه‌ی 1920 میلادی انجام شد و در حال حاضر به صورت دوره‌ای هر 5 سال یک بار انجام می‌شود. ایران جزء معدود کشورهای در حال توسعه‌ی دنیاست که توانسته است در دوره‌هایی بررسی‌های ملی مشابهی را انجام دهد. *انستیتو تحقیقات تغذیه‌ای و صنایع غذایی کشور* تا کنون سه بار در دهه‌های 40، 70 و 80 خورشیدی اقدام به اجرای طرح ملی بررسی مصرف مواد غذایی کرده است. این سه طرح ملی بنا بر مقتضیات زمانی، امکانات اجرایی و نیازهای کشور، از لحاظ روش‌شناسی و اجرا تفاوت‌هایی با هم داشتند، اما در نهایت، هر سه طرح با هدف تعیین الگوی غذایی معمول و وضعیت تغذیه‌ای مردم و تأمین داده‌های مورد نیاز برای سیاست‌گذاران انجام شدند. نتایج این طرح‌ها به طور مرتب از طرف سازمان‌های ذیربط، برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های جدید و ارزیابی و پایش اقدامات انجام شده مورد استفاده قرار گرفته و می‌گیرد. به عنوان مثال،

[Downloaded from nsft.sbmu.ac.ir on 2026-05-07]

در طراحی و اجرای برنامه هدفمندسازی یارانه‌ها در بخش غذا و تغذیه، نتایج طرح‌های ملی *انستیتو* ملاک تصمیم‌گیری بوده است و در طراحی و تدوین برنامه‌های سوم تا پنجم توسعه کشور، همواره در بخش غذا و تغذیه، نماینده‌ای از انستیتو با هدف ارائه و تفسیر نتایج طرح‌های ملی انستیتو حضور داشته است.

سه طرح ملی بررسی مصرف غذایی با کمک سازمان‌های ذیربط داخلی مانند وزارت‌های کشاورزی، بازرگانی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان برنامه و بودجه و سازمان‌های بین‌المللی مانند *سازمان خواروبار کشاورزی* و *سازمان جهانی بهداشت* اجرا شده‌اند. طرح نخست که در میانه‌ی دهه‌ی 40 انجام شد، به رهبری کارشناس *سازمان خواروبار و کشاورزی* (فائو) در 10 استان کشور و با شرکت 1247 خانوار اجرا شد (288 شهری 23% ، 959 روستایی 77%). تیم پرسشگری از تهران (*انستیتو خواروبار و تغذیه*) تمامی عملیات میدانی را انجام داد. روش کار، یادآمد 5 روزه‌ی خوراک همراه با توزین بود. اهداف این مطالعه تعیین الگوی غذایی و کمک به برآورد و برنامه‌ریزی نیازهای غذایی کشور بود. در مطالعه دوم در دهه‌ی 70 پرسشگران انستیتو در 28 استان کشور کار بررسی مصرف را به روش 3 روزه‌ی یادآمد همراه با توزین روی حدود 5000 خانوار انجام دادند (3500 شهری 70%، 1500 روستایی 30%). بررسی ملی دهه‌ی 80 به روش 3 روزه‌ی یادآمد همراه با توزین روی 8000 خانوار انجام شد (5000 خانوار شهری 62%، 3000 روستای 38%). تفاوت مهمی که بررسی ملی دهه 80 با دو بررسی قبلی داشت، انجام عملیات میدانی در هر استان توسط کارشناسان محلی و بومی بود که طی یک کارگاه آموزشی دو هفته‌ای در تهران، مسائل نظری و مهارت‌ها را آموزش دیدند. این کار، علاوه بر ظرفیت و توانمندسازی در استان‌ها سبب تسهیل فرایندهای عملیات میدانی شده هزینه‌ها را به میزان قابل توجهی کاهش داد.

اکنون، پس از گذشت 12 سال از آخرین طرح ملی بررسی مصرف زمان آن فرا رسیده است که هم متخصصان تغذیه و هم مسئولان ذیربط موضوع را به طور عمیق مورد توجه قرار دهند و عزم خود را برای انجام طرح جدید جزم نمایند. البته، طرح ملی بررسی مصرف دهه‌ی 90 تفاوت‌های مشخصی با طرح‌های قبلی خواهد داشت که مهم‌ترین ویژگی‌های آن به شرح زیر است:

1. انجام بررسی مصرف فردی در گروه‌های سنی- جنسی مختلف در کنار بررسی مصرف خانوار، 2. ادامه‌ی برنامه‌های ظرفیت‌سازی در استان‌ها در قالب آموزش و آماده‌سازی و استقرار ایستگاه‌های محلی بررسی وضعیت تغذیه‌ای، 3. لحاظ نمودن برخی ارزیابی‌های بیوشیمیایی یا ژنتیکی در صورت نیاز، 4. اجرای طرح به شکلی که انجام مجدد دوره‌ای به هزینه‌های سرباری بسیار کمتری نیاز داشته باشد و 5. استقرار نظام ارزیابی مستمر وضعیت غذا و تغذیه در سطح استان‌ها که از لحاظ اجرایی به طور کامل خودکفا و خوداتکا هستند.

اگر مسئولان امکانات لازم برای اجرای طرح ملی بررسی مصرف مواد غذایی را به موقع فراهم می‌کردند و مراکز و سازمان‌های تخصصی و دانشگاهی ذیربط نیز در راستای رسالت‌های ذاتی و وظیفه‌های اصلی خود، تحرک کافی نشان می‌دادند، اکنون گزارش نهایی طرح دهه‌ی 90 در دست نگارش بود. با این حال، با وجود تأخیر پیش آمده، هنوز فرصت باقی است. *انستیتو* با سابقه‌ی بیش از نیم قرن راهبری و پژوهش در حوزه‌ی غذا و تغذیه‌ی جامعه، اینک برای ارزیابی‌های تغذیه‌ای مستمر در سطح ملی در پی ظرفیت‌سازی در استان‌ها و شهرستان‌های مختلف کشور است. به این ترتیب، علاوه بر ارزیابی شیوع مشکلات غذایی و تغذیه‌ای، پایش وضعیت غذا و تغذیه در کشور، یافتن راهکارهای عملی با همکاری نیروهای محلی برای رفع مشکلات تغذیه‌ای جوامع و اجرای برنامه‌ها و پژوهش‌های ملی و فراملی تغذیه‌ای به شکل یک فرایند میسر می‌شود و بستر مناسبی برای تربیت دانشجویان و دانش‌پژوهان در زمینه‌ی تغذیه‌ی جامعه به شکل عملی هم فراهم می‌شود.

در شرایطی که در مراحل گذار از پرداخت عمومی یارانه‌ها به سوی یارانه‌های هدفمند هستیم، الگوی غذایی مردم ممکن است دستخوش تغییرات و نوساناتی شود که شناخت و گزارش آن‌ها به عهده‌ی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و به ویژه *انستیتو* است. از سوی دیگر، در همین شرایط تدارک و ارائه داده‌های ملی و به روز، مدیران سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را در سطح کلان بسیار کمک خواهد کرد. امیدواریم این مطلب به عنوان هشداری به تمام ذینفعان طرح ملی بررسی مصرف مواد غذایی تلقی شود تا به اتخاذ تصمیمات مناسبی در راستای خدمت به هموطنان منجر شود.

[Downloaded from nsft.sbmu.ac.ir on 2026-05-07]